

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η κατοχή της Κερύνειας από τα τουρκικά στρατεύματα το 1974 αποτελεί το πιο τραγικό ορόσημο στη μακροαίωνα ιστορία της πόλης, που η ίδρυσή της από τον Αχαιό Κηφέα ανάγεται στο τέλος περίπου της δεύτερης χιλιετίας π.Χ., όταν μετά τον Τρωικό πόλεμο Αχαιοί άποικοι έφτασαν στην Κύπρο και ίδρυσαν τις πρώτες ελληνικές πόλεις, φέροντας μαζί τη γλώσσα και τον πολιτισμό τους. Η Κερύνεια, διατηρώντας πάντοτε τον ελληνικό χαρακτήρα της, παρά τις περιπέτειες της ιστορίας της, είχε μια συνεχή ιστορική παρουσία μέσα στον χρόνο, που μαρτυρείται και από τις γραπτές πηγές που αναφέρονται σ' αυτήν, αλλά και από την πλούσια πολιτιστική της κληρονομιά, τα τόσα αξιόλογα ευρήματα από αρχαίους τάφους, τις βυζαντινές εκκλησίες της, τα ιστορικά της μνημεία, τη λαϊκή της παράδοση.

Η πλούσια ιστορία της αλλά και η προνομιακή γεωγραφική της θέση στη βόρεια ακτή της Κύπρου, στους πρόποδες του Πενταδάκτυλου, σε μια περιοχή με απαράμιλλη φυσική ομορφιά, από την πιο παλιά εποχή συνέβαλαν να αναδειχθεί η πόλη σ' ένα ελκυστικό προορισμό για πολλούς ξένους και ντόπιους επισκέπτες. Σταδιακά, στα χρόνια της Κυπριακής Δημοκρατίας 1960-1974, και ιδιαίτερα μετά το 1965, η Κερύνεια εξελίχθηκε σε ένα από τα πιο αξιόλογα τουριστικά κέντρα της Κύπρου, σημειώνοντας παράλληλα μιαν εντυπωσιακή οικονομική άνθιση και γενικότερη ανάπτυξη σε όλους τους τομείς. Μιαν ανάπτυξη που βίαια ανέκοψαν τα τραγικά γεγονότα του Ιουλίου του 1974, το στρατιωτικό πραξικόπημα εναντίον της νόμιμης κυβέρνησης του κράτους και η τουρκική εισβολή στην Κύπρο.

Η μικρή και γραφική πόλη της Κερύνειας πρώτη και αβοήθητη δέχτηκε την επίθεση του πάνοπλου Τούρκου εισβολέα. Πολλοί ήταν οι νεκροί, οι αγνοούμενοι, οι τραυματίες, οι αιχμάλωτοι που μεταφέρθηκαν στην Τουρκία, οι εγκλωβισμένοι. Με τον βίαιο ξεριζωμό όλων των Ελλήνων κατοίκων της από τα σπίτια και τις παρουσίες τους και την εγκατάσταση σ' αυτά Τούρκων εποίκων, εκτός από τις φοβερές συνέπειες στις ζωές των ανθρώπων, ολέθριο ήταν το πλήγμα και στον πολιτισμό. Όπως συνέβη και σε όλες τις άλλες τουρκοκρατούμενες σήμερα περιοχές της Κύπρου, στην προσπάθεια των κατακτητών να σβήσουν τα ίχνη τόσων αιώνων ελληνικής παρουσίας, και στην Κερύνεια οι αρχαιολογικοί χώροι έχουν λεηλατηθεί, οι εκκλησίες και τα ξωκκλήσια έχουν συληθεί και βεβηλωθεί, τα κοιμητήρια έχουν καταστραφεί, τα ελληνικά τοπωνύμια έχουν όλα εκτουρκισθεί.

Η παρούσα έκδοση *Η Κερύνεια στις μνήμες των εκτοπισμένων Ελλήνων κα-*

τοικών της σκοπό έχει την ανασύνθεση κατά το δυνατόν της αλλοιωμένης σήμερα ιστορικής και πολιτισμικής φυσιογνωμίας της κατεχόμενης πόλης μας, μέσα από τη δημοσίευση αυθεντικών μαρτυριών πολλών Κερυνειωτών και άλλων κατοίκων της που την έζησαν και την αγάπησαν. Έτσι, στον τόμο αυτό συγκεντρώνεται πλούσιο υλικό από μεγάλο αριθμό αφηγήσεων, που φωτίζει πολλές πτυχές της κοινωνίας της Κερύνειας, της ζωής και της δράσης των ανθρώπων της. Μέσα από τις μαρτυρίες σκιαγραφείται ένας κόσμος ολόκληρος, με τις καθημερινές του συνήθειες, τα επαγγέλματά του, τις παραδοσιακές αξίες και τις αντιλήψεις του, τους κοινωνικούς του θεσμούς, τα έθιμα και τις παραδόσεις του, τα ιδανικά και τους εθνικούς του αγώνες. Πληροφορίες, περιγραφές, προσωπικά βιώματα, αναμνήσεις αξέχαστες κατατίθενται και δίδουν μια εικόνα της ζωής στην Κερύνεια πολύτιμη, όπως πολύτιμες είναι και οι μνήμες των ανθρώπων της που χάνονται καθημερινά. Ιδιαίτερα πλούσιες είναι οι αναφορές στην πνευματική και πολιτιστική ζωή της πόλης, τα σχολεία και τη δράση τους, τη θρησκευτική ζωή, τις εκκλησίες και τα ξωκκλήσια, τα ιστορικά μνημεία, την κίνηση του λιμανιού, την τουριστική ανάπτυξη της πόλης. Παράλληλα, μέσα από τις αφηγήσεις, προβάλλουν έντονα και οι άνθρωποι της Κερύνειας, οι ηγετικές φυσιογνωμίες της πόλης, οι πνευματικοί άνθρωποι, οι επιστήμονες, οι επιχειρηματίες, οι ναυτικοί, οι τεχνίτες, οι απλοί άνθρωποι, καθώς και οι αγωνιστές, οι ήρωες, οι πεσόντες και αγνοούμενοι των τραγικών γεγονότων του 1974 και τόσοι άλλοι.

Το περιεχόμενο του βιβλίου προέρχεται από το *Αρχείο Προφορικής Παράδοσης* του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών, το οποίο περιλαμβάνει πλούσιο ηχητικό υλικό με σημαντικές μαρτυρίες για όλες ανεξαιρέτως τις κατεχόμενες περιοχές της Κύπρου, στις οποίες προστέθηκαν αργότερα και πολλές άλλες περιοχές της ελεύθερης Κύπρου. Οι μαρτυρίες είχαν συγκεντρωθεί μέσω προφορικών συνεντεύξεων από τους κατοίκους κάθε περιοχής, σύμφωνα με πρόγραμμα που είχε οργανώσει το Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών (ΚΕΕ) το 1990. Η ιδέα της συγκρότησης ενός *Αρχείου Προφορικής Παράδοσης* με έμφαση στα τουρκοκρατούμενα μέρη, προήλθε τότε από τον Κύπριο Καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών και Διευθυντή του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών Πασχάλη Κιτρομηλίδη, ως εισήγηση προς τον τότε Διευθυντή του ΚΕΕ Γεώργιο Γεωργαλλίδη. Είχα την τύχη, ως Ανώτερη Ερευνήτρια στο ΚΕΕ, να μου ανατεθεί η όλη ευθύνη για την οργάνωση και την υλοποίηση του προγράμματος για συγκρότηση *Αρχείου Προφορικής Παράδοσης*. Επίσης συμμετείχα και στη διεξαγωγή των προφορικών συνεντεύξεων για τη συγκέντρωση του υλικού, τις οποίες ανέλαβε ομάδα εκλεκτών ερευνητών και ερευνητριών, τους οποίους και από της θέσεως αυτής ευχαριστώ θερμά για την άριστη συνεργασία. Την ομάδα αποτελούσαν οι Άννα Νεοφύτου, Καλλιόπη Πρωτοπαπά, Νάσα Παταπίου - Χριστοφίδου, Στέλλα Σπύρου, Χρυστάλλα Χαραλάμπους, Κυριάκος Μπαρρής, Γεώργιος Ματθαίου. Αργότερα εργάστηκαν για τον εμπλουτισμό του Αρχείου ο Κυπριανός Λούης, η Χρύσω Ιωάννου και άλλοι νεότεροι.

Στην έκδοση αυτή, για να προβληθεί ο κόσμος της Κερύνειας με τα ονόματά τους, προτιμήσαμε να κρατήσουμε ξεχωριστά κάτω από το όνομα κάθε πληροφορητή ή πληροφορήτριας τις δικές τους μαρτυρίες, δημοσιεύοντας και ένα σύντομο βιογραφικό σημείωμα για τον καθένα. Λόγω του μεγάλου όγκου του υλικού, κατά την απομαγνητοφώνηση των ηχοκασετών, από τις μαρτυρίες κάθε πληροφορητή η πληροφορητριάς έχουμε κάνει μια επιλογή θεμάτων για δημοσίευση και ανάλογα με το περιεχόμενο κάθε θέματος έχουμε δώσει και ένα σχετικό τίτλο.

Η δημοσίευση των μαρτυριών γίνεται και κατά χρονολογική σειρά γέννησης του καθενός, αρχίζοντας από τους παλαιότερους, ώστε να υπάρχει μια χρονική αλληλουχία των διαφόρων γεγονότων που αναφέρονται. Για να κρατηθεί η ζωντάνια του προφορικού λόγου, αλλά και για να διασωθεί η γλωσσική τοπική λαϊκή παράδοση, οι μαρτυρίες δημοσιεύονται αυτούσιες, όπως ακριβώς μιλά ο κάθε πληροφορητής ή πληροφορήτρια είτε στη νεοελληνική κοινή είτε στην κυπριακή διάλεκτο. Στη γραπτή απόδοση της κυπριακής διαλέκτου αποτυπώνονται όλα τα χαρακτηριστικά της φωνητικής απόδοσης των κυπριακών λέξεων. Π.χ. σημειώνεται η ουράνωση για την απόδοση ιδιοματικών φθόγγων, διατηρείται το τελικό ν σε ονόματα και ρήματα, όπου προφέρεται, αναγράφεται η συλλαβική αύξηση στα ρήματα, διατηρούνται τα διπλά σύμφωνα κ.ά.

Θα ήθελα να εκφράσω την απέραντη ευγνωμοσύνη μου προς όλους τους Κερυνειώτες ή άλλους κατοίκους της Κερύνειας, που τόσο πρόθυμα ανταποκρίθηκαν και κατέθεσαν με πολλή συγκίνηση και πόνο ψυχής ό,τι πιο πολύτιμο κράτησαν από την αγαπημένη πόλη τους, τις μνήμες τους γι' αυτήν. Η έκδοση αυτή ας θεωρηθεί και ως ένα οφειλόμενο χρέος προς αυτούς. Οι περισσότεροι δεν βρίσκονται πια στη ζωή, γι' αυτό θερμές ευχαριστίες εκφράζω προς τις οικογένειές τους, τα παιδιά, τα εγγόνια ή άλλους συγγενείς και φίλους για πληροφορίες που έδωσαν για τη σύνταξη των σύντομων βιογραφικών σημειωμάτων που δημοσιεύουμε.

Ευχαριστίες οφείλω και στην τέως Διευθύντρια του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών Άννα Pouradier Duteil - Λοιζίδου για την παραχώρηση άδειας για μελέτη και έκδοση αρχειακού υλικού από το *Αρχείο Προφορικής Παράδοσης* του ΚΕΕ.

Ευγνώμονες ευχαριστίες οφείλονται στο Ίδρυμα Αναστάσιος Γ. Λεβέντης και τον Δήμο Κερύνειας για την οικονομική βοήθεια που προσέφεραν για την έκδοση του βιβλίου. Προς τον Διευθυντή του Ιδρύματος Χαράλαμπο Μπακιρτζή, τη Δήμαρχο Κερύνειας Ρίτα Κωμοδίκη και το Δημοτικό Συμβούλιο Κερύνειας εκφράζω θερμές ευχαριστίες για το ενδιαφέρον που επέδειξαν για την εργασία αυτή.

Πρέπει να αναφέρω ότι η ένταξη του βιβλίου αυτού στη σειρά των εκδόσεων του Λαογραφικού Ομίλου Κερύνειας με τιμά ιδιαίτερα. Από το 1966 που ιδρύθηκε ο Λαογραφικός Όμιλος στην Κερύνεια, μέχρι σήμερα, έχει να παρουσιάσει μια συνεχή και πολύ πλούσια εκδοτική παραγωγή με βιβλία που όλα αναφέρονται στην Κερύνεια και αποτελούν μια πολύτιμη παρακαταθήκη για τη νέα γενιά. Θα ήθελα να ευχαρι-

στήσω ιδιαίτερα την Επίτιμη Πρόεδρο του Λαογραφικού Ομίλου Ρήνα Κατσελλή και την Πρόεδρό του Ελένη Καλαβά για τη συνεχή στήριξη και βοήθειά τους για να πραγματοποιηθεί η παρούσα έκδοση.

Επίσης ευχαριστώ τη Σοφία Ματσούκα, που ανέλαβε την καλλιτεχνική επιμέλεια και σελιδοποίηση του βιβλίου, καθώς και τα τυπογραφεία Χρ. Νικολάου και Υιοί Λτδ για τη συνεργασία που είχαμε.

Θεοφανώ Κυπρή

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι αναμνήσεις Κερυνειωτών και άλλων κατοίκων της Κερύνειας που συγκεντρώνονται στην παρούσα έκδοση καλύπτουν γεγονότα και καταστάσεις που αναφέρονται στο διάστημα από τις αρχές του 20ού αιώνα ως το 1974, που καταλήφθηκε η πόλη από τους Τούρκους εισβολείς. Κατατίθενται όμως από τους πιο ηλικιωμένους κυρίως Κερυνειώτες και πληροφορίες από γεγονότα και ιστορίες του 19^{ου} αιώνα, όπως τις διηγούνταν οι γονείς και οι παππούδες τους.

Εκείνο που χαρακτηρίζει έντονα τη ζωή στην Κερύνεια τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αι. και για το οποίο υπάρχουν εκτενείς περιγραφές από πολλούς είναι η ενασχόληση των Κερυνειωτών με τη ναυτιλία και το θαλασσινό εμπόριο. Καπετάνιοι, ναύτες, ψαράδες συνεχίζουν την από αιώνες ναυτική παράδοση της πόλης, αφού πάντοτε οι Κερυνειώτες ήταν πολύ συνδεδεμένοι με τη θάλασσα. Η κοινωνική και οικονομική ζωή της πόλης τα χρόνια αυτά περιστρεφόταν κυρίως γύρω από το λιμάνι της. Και πρέπει να αναφερθεί ότι οι Άγγλοι, λίγα χρόνια μετά την άφιξή τους το 1878, εκτός του ότι επισκεύασαν τον δρόμο προς τη Λευκωσία, διαμόρφωσαν και το λιμάνι χτίζοντας δυο λιμενοβραχίονες, γεγονός σημαντικό τότε για τη μικρή πόλη. Οι πιο παλιοί Κερυνειώτες δίδουν πολλές περιγραφές της ναυτικής ζωής και του λιμανιού της πόλης αυτή την εποχή. Πολλοί ήταν καλοί καρaboκύρηδες και τα κερυνειώτικα καράβια πηγαινοέρχονταν στα παράλια της Μικράς Ασίας, στα ελληνικά νησιά και ιδιαίτερα τα Δωδεκάνησα, στη Συρία, την Αίγυπτο και κυρίως στην Αλεξάνδρεια, ασχολούμενοι είτε με το εμπόριο είτε με τη μεταφορά επιβατών. Πολλά προϊόντα έφταναν από την Ανατολή, όπως ονόμαζαν τα παράλια της Μικράς Ασίας. Δέρματα ζώων, μεγάλες ποσότητες ξυλείας, όπως *βολίτζια*, *τσάμπες*, *λαττάδες*, όσπρια, ξηροί καρποί, τυριά σε αποξηραμένο δέγμα, το λεγόμενο *ττουλουμοτύριν*, είναι μερικά από τα πολλά που περιγράφονται. Και από την Κερύνεια εξάγονταν προς την Ανατολή διάφορα είδη, όπως υφάσματα υφαντά, *αλατζιές*, μάλλινα σεντόνια, έτοιμα παπούτσια και γεμενιά, ζώα, όπως γαϊδούρια και μουλάρια.

Ως παράλια πόλη, η Κερύνεια είχε αναπτύξει από την αρχαιότητα το θαλασσινό εμπόριο και με τα ελληνικά νησιά. Ένα αρχαίο νανάγιο που βρέθηκε το 1965 από τον Κερυνειώτη Ανδρέα Καριόλου, σε μικρή απόσταση από το λιμάνι της, προς τα ανατολικά, είναι απόδειξη των σχέσεων που διατηρούσε η πόλη της Κερύνειας με το Αιγαίο και γενικά τον ευρύτερο ελληνικό χώρο. Επρόκειτο για αρχαίο εμπορικό πλοίο που βυθίστηκε περί το τέλος του 4^{ου} π.Χ. αιώνα. Το καράβι, γεμάτο αμφορείς, ταξίδευε από τα νησιά του Αιγαίου κατά μήκος των ακτών της Μ. Ασίας προς την

Κύπρο και νοτιότερα. Την ανέλκυση του καραβιού ανέλαβε αμερικανική αρχαιολογική αποστολή από το Πανεπιστήμιο της Πενσυλβανίας υπό την καθοδήγηση του καθηγητή Michael Katsev το 1968. Το αρχαίο καράβι, μετά την τουρκική εισβολή και κατοχή της Κερύνειας, παρέμεινε στο κάστρο της Κερύνειας.

Όπως θυμούνται οι πιο ηλικιωμένοι, το λιμάνι της Κερύνειας έπαιξε ένα σημαντικό ρόλο στο εμπόριο με την Ανατολή μέχρι το 1914. Άρχισε όμως να επηρεάζεται αρνητικά το εμπόριο και γενικά η οικονομία της Κερύνειας από την κήρυξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και την επίσημη προσάρτηση της Κύπρου στη Μεγάλη Βρετανία. Μεγάλο όμως ήταν το πλήγμα και οριστικό το 1922, όταν έγινε η Μικρασιατική καταστροφή. Η σχέση όμως των Κερυνειωτών με τη θάλασσα δεν διακόπηκε και πολλές είναι οι μνήμες γύρω από το θέμα αυτό, αφού πολλές οικογένειες είχαν δικούς τους καπετάνιους, ναύτες ή ψαράδες. Καταγράφονται εκτενείς περιγραφές για τη θάλασσα της Κερύνειας, τα είδη των ψαριών και άλλων θαλασσινών, ποικίλα έθιμα που συνδέονται με τη ναυτική ζωή, ναυτικοί όροι, λεπτομερείς περιγραφές για τη ναυπήγηση καραβιών, τον ταρσανά, την τελετή καθέλκυσή τους στη θάλασσα, τα ταξίδια και τις συνήθειες που είχαν. Χαρακτηριστικές είναι και οι περιγραφές για την τραμουντάνα, τη μεγάλη θαλασσοταραχή που έπληττε το λιμάνι, όταν φυσούσαν ισχυροί βόρειοι άνεμοι.

Επίσης έντονα έχουν χαραχτεί στη μνήμη και περιγράφονται οι εικόνες από το εμπόριο των χαρουπιών της επαρχίας που γινόταν από την Κερύνεια. Απ' όλα τα γύρω χωριά, κάθε Αύγουστο και Σεπτέμβριο, μεγάλες ποσότητες χαρουπιών μεταφέρονταν με ζώα στις μεγάλες αποθήκες των εμπορών που βρίσκονταν κάτω από τα πανύψηλα σπίτια που περιέβαλλαν κυκλικά το λιμάνι, για να φορτωθούν στη συνέχεια σε πλατιές ανοικτές βάρκες, φορτηγίδες, που κινούνταν με πανιά ή κουπιά, τις λεγόμενες *μαούνες*, για να μεταφερθούν στα πλοία που περίμεναν έξω από το λιμάνι. Ένα εμπόριο πολύ ανθηρό, που κράτησε μέχρι τα μέσα του 20ού αιώνα.

Πολλές αναφορές γίνονται και για τους πρώτους Άγγλους που άρχισαν να καταφθάνουν στην Κερύνεια από τις αρχές της Αγγλοκρατίας και οι οποίοι γοητευμένοι από τη φυσική ομορφιά της περιοχής και ιδιαίτερα από την ήσυχη ζωή της μικρής πόλης, άρχισαν να αγοράζουν περιουσίες και να εγκαθίστανται στην Κερύνεια. Επίσης τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αι. άρχισαν να κτίζονται, εκτός από τα παλιά χάνια και τους μικρούς ξενώνες, και τα πρώτα ξενοδοχεία στην παραλία.

Πλούσιες είναι οι περιγραφές από πολλούς Κερυνειώτες και για τα μοναδικά ιστορικά και θρησκευτικά μνημεία της πόλης, που της προσέδιδαν πάντοτε ιδιαίτερη αξία. Το κάστρο της Κερύνειας, που δεσπόζει του λιμανιού και είναι στενά συνδεδεμένο με την ιστορία της πόλης, τόσο στα παλιά όσο και στα νεότερα χρόνια, ήταν ιδιαίτερο σημείο αναφοράς για όλους τους Κερυνειώτες, αλλά και όλους τους ξένους που το επισκέπτονταν. Οι Βυζαντινοί θεμελίωσαν το κάστρο στην περιοχή των παλιών ρωμαϊκών οχυρώσεων και ήταν ορθογώνιο με τέσσερις πύργους, πολύ μικρότερο από το σημερινό. Όταν το 1192 οι Λουζινιανοί αγόρασαν την Κύπρο, μέσα στα οχυρωματικά τους έργα ήταν και η επέκταση του κάστρου της Κερύνειας, η οχύρωση

του λιμανιού της και η περσιείχιση της πόλης. Αυτής της οχύρωσης σώζονται ακόμη μέσα στην πόλη οι πύργοι των τειχών που την περιέκλειαν τότε. Γενικά, την εποχή αυτή η Κερύνεια ενισχύθηκε και έγινε διοικητικό και θρησκευτικό κέντρο της περιοχής. Με την άφιξη των Ενετών στην Κύπρο το 1489 μ.Χ., έγιναν πολλές αλλαγές στο κάστρο της Κερύνειας. Οι Ενετοί τον 16^ο αιώνα για να το ενισχύσουν, το επέκτειναν και έκτισαν μεγάλους κυκλικούς πύργους, να αντέχουν σε κανονιοβολισμούς, δεδομένης της εποχής της πυρίτιδας. Αυτή τη μορφή έχει το κάστρο μέχρι σήμερα. Την εποχή της Αγγλοκρατίας το κάστρο χρησιμοποιήθηκε ως αποθήκη άλατος και ως φυλακή των αγωνιστών της ΕΟΚΑ κατά τον απελευθερωτικό αγώνα του 1955-1959.

Στην πλούσια βυζαντινή κληρονομιά της πόλης, εκτός από τα πλούσια ευρήματα σε βυζαντινούς τάφους, περιλαμβάνονται και εκκλησίες με σημαντικές τοιχογραφίες και φορητές εικόνες. Και αυτές είναι το παρεκκλήσι της Αγίας Μαύρης, ημιλαξευμένο στους βράχους στην περιοχή της Χρυσοκάβας, με αγιογραφίες που ανάγονται στον 10^ο μ.Χ. αιώνα. Εκεί βρίσκεται και πρωτοχριστιανικό νεκροταφείο στον χώρο παλιών λατομείων. Ο ναός του Αγίου Γεωργίου του κάστρου, μοναδικός στην Κύπρο σωζόμενος τετρακίονιος ναός, είναι του 11^{ου}-12^{ου} μ.Χ. Όταν κτίστηκε από τους Βυζαντινούς, ήταν εκτός του κάστρου. Τον 16^ο αι., όταν οι Ενετοί έκαμαν επεκτάσεις, τον περιέλαβαν μέσα στο κάστρο, κοντά στον βορειοδυτικό πύργο. Επίσης βυζαντινή κληρονομιά είναι και η εκκλησία του Αγίου Ιλαρίωνα του 12^{ου} αι. μ.Χ., στην ομώνυμη κορυφή του Πενταδακτύλου, όπου οι Βυζαντινοί πρώτοι έκτισαν κάστρο, το οποίο οι Λουζινιανοί τον ΙΓ' αι. ενίσχυσαν και το χρησιμοποιούσαν και ως οχυρωματικό έργο και ως χώρο διαμονής της βασιλικής οικογένειας.

Ένας τόπος, όπως η Κερύνεια, φορτισμένος με τόσες ιστορικές μνήμες, ήταν φυσικό να διασώζει και πολλές παραδόσεις, όσο η περιοχή κατοικείτο από τους νόμιμους κατοίκους της. Ιδιαίτερα για το φρούριο στην κορυφή του Αγίου Ιλαρίωνα σώζονταν πολλές παραδόσεις που συνδέονταν με τη Ρήγαινα, τη μεσαιωνική βασίλισσα της Κύπρου, και αναφέρονταν στο κτίσιμο του κάστρου της, τους θησαυρούς της, την ομορφιά αλλά και τη σκληρότητά της, το πάρσιμο του κάστρου και τον θάνατό της. Ο Άγιος Ιλαρίωνας είναι γνωστός στους κατοίκους της Κερύνειας και ως Άης Λαρκός. Στην αρχαιότητα το βουνό ονομαζόταν Δίδυμο και μια παράδοση αναφέρει ότι εκεί υπήρχε ιερό της Αφροδίτης. Στα χριστιανικά χρόνια ασκήτεψε εκεί ο άγιος Ιλαρίωνας ο νέος, αφού, σύμφωνα πάντα με την παράδοση, έδιωξε τα δαιμόνια που κατοικούσαν στην περιοχή και τον ενοχλούσαν. Γι' αυτό ο λαός πίστευε ότι ο άγιος θεραπεύει τους τρελούς και τους δαιμονισμένους.

Αλλά πολλά θαύματα και παραδόσεις αναφέρονται για τον Αρχάγγελο Μιχαήλ, τον πολιούχο άγιο της Κερύνειας, που η εκκλησία του, ανακαινισμένη τον 1860, παρά τις πολλές αντιδράσεις τότε των Τούρκων κατακτητών, δεσπόζει στο ύψωμα παλιού προμαχώνα της μεσαιωνικής οχύρωσης, πολύ κοντά στη θάλασσα, στη βόρεια πλευρά της Κερύνειας. Σύμφωνα με την παράδοση, στα παλιά τα χρόνια δεν άφηνε Τούρκο να κατοικήσει στην Κάτω Κερύνεια. Οι Τούρκοι εισβολείς μετά το 1974, αφού λεηλάτησαν την εκκλησία του, την μετέτρεψαν σε μουσείο εικόνων που συγκέντρωσαν

απ' όλη την επαρχία. Αναφορές πολλές γίνονται και για την εκκλησία της Πάνω Κερύνειας, την εκκλησία του Αγίου Γεωργίου, που κτίστηκε από κατοίκους της Θέρμιας το 1924, πάνω στα ερείπια πολύ παλαιότερου ναού.

Πλούσιες είναι και οι αναφορές από πολλούς πληροφορητές για τις άλλες εκκλησίες και τα ξωκκλήσια της πόλης, με τα οποία ο κόσμος της Κερύνειας ήταν ταυτισμένος, και για τα οποία μιλά με πολλή αγάπη και σεβασμό, εκδηλώνοντας τη θρησκευτικότητα και τη βαθειά του πίστη στους αγίους και την Παναγία. Μέσα στην παλιά πόλη ήταν η Παναγία η Χρυσοπολίτισσα, μια ιστορική εκκλησία από την εποχή της Φραγκοκρατίας, ανακαινισμένη από το 1873, που ήταν ο μητροπολιτικός ναός της πόλης στα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Στην Παναγία ήταν αφιερωμένα και μερικά ξωκκλήσια γύρω από την πόλη, τακτικά προσκυνήματα, αξέχαστα και πολύ αγαπητά. Στα ανατολικά του κάστρου της Κερύνειας, κοντά στην παραλία, είναι η Παναγία η Χρυσοκάβα, μεσαιωνικό ξωκκλήσι, που όταν κτίστηκε ήταν αφιερωμένο στην αγία Αικατερίνη, αλλά στους Κερυνειώτες είναι γνωστό ως Παναγία η Χρυσοκάβα. Στα δυτικά της πόλης βρίσκεται η Παναγία η Γλυκιώτισσα, επίσης στην παραλία, της οποίας το κτίσιμο η παράδοση το συνδέει με το κτίσιμο του κάστρου στην εποχή των Ενετών. Ήταν η Παναγία που σύμφωνα με τις παραδόσεις γλύκαινε πάντοτε τον πόνο των Κερυνειωτών, οι οποίοι κατέφευγαν σ' αυτή σε δύσκολες στιγμές. Προς το βουνό, στα νότια, στους πρόποδες της κορυφής του Αγίου Ιλαρίωνα, βρίσκεται η Παναγία η Φανερωμένη. Στο βουνό επίσης και το ξωκκλήσι του Αγίου Δημητρίου.

Γενικά η έρευνα που έγινε για την Κερύνεια διασώζει πολλά λαογραφικά στοιχεία. Με αγάπη και σεβασμό προς τη λαϊκή κληρονομιά της πόλης τους οι Κερυνειώτες βίωσαν στην καθημερινή τους ζωή ή σε συλλογικές εκδηλώσεις την πλούσια λαϊκή παράδοση του τόπου τους, παρ' όλο που με την πάροδο του χρόνου αρκετά από τα παλιά έθιμα είχαν υποχωρήσει και σώζονται μόνο στις μνήμες και στις αφηγήσεις των πιο ηλικιωμένων. Τα έθιμα των χριστιανικών γιορτών, τα έθιμα της γέννησης, του γάμου, του θανάτου, τα έθιμα της καθημερινής ζωής, λαϊκές αντιλήψεις, δεισιδαιμονίες και προλήψεις, λαϊκές θεραπείες, παραδοσιακά παιχνίδια που παίζονταν παλιά, έχουν καταγραφεί. Μέσα από τις αφηγήσεις των πληροφορητών δίδονται πολλές περιγραφές για παραδοσιακά επαγγέλματα, για έργα λαϊκής τέχνης, λαϊκής αρχιτεκτονικής, για λαϊκές ενδυμασίες και πολλά άλλα χαρακτηριστικά στοιχεία του λαϊκού μας πολιτισμού.

Κάτι το ξεχωριστό για όλους τους Κερυνειώτες ήταν οι μέρες της Αγίας Εβδομάδας, με τα έθιμα που συνοδεύουν το θείο πάθος. Αποκορύφωμα η νύχτα της Ανάστασης με τις λαμπρατζιές στις αυλές των εκκλησιών, για να κάψουν τον Ιούδα, και την ακολουθία του Καλού Λόου τις αυγινές ώρες, όπως γινόταν στην Κερύνεια. Μοναδικές και οι μέρες των αποκριών με τις διάφορες παρέες των μεταμφιεσμένων να περιφέρονται από σπίτι σε σπίτι, για να πάρουν το παραδοσιακό κέρασμα, καθώς και η μέρα της Καθαρής Δευτέρας, που γέμιζαν οι κάμποι από κόσμο, για να κόψουν την μούττην της Σαρακοστής με νησίσιμα φαγητά. Συγκεντρώνονταν συνήθως γύρω

από τα ξωκκλήσια της περιοχής, την Παναγία τη Γλυκιώτισσα κοντά στη θάλασσα, τον Άγιο Δημήτριο και τη Φανερωμένη στις παρυφές του Αγίου Ιλαρίωνα, την Παναγία τη Θερμιώτισσα στη Θέρμια, το παλιό τσιφλίκι, την Παναγία την Ποταμίτισσα στο κοντινό Καζάφани και άλλα.

Μνήμες αξέχαστες συνδέονται και με τις δυο μεγάλες θρησκευτικές λαϊκές γιορτές, του Κατακλυσμού και των Θεοφανείων, που παραδοσιακά γιορτάζονταν στο λιμάνι και συγκέντρωναν πλήθος κόσμου. Η γιορτή του Κατακλυσμού, κληρονομημένη από τα πολύ παλιά χρόνια στην πόλη, έγινε παράδοση και τα έθιμά της συνεχίζουν ακόμη οι Κερυνειώτες στον εκτοπισμό. Εκτός από θρησκευτικό γεγονός, οι γιορτές του Κατακλυσμού που γίνονταν στην Κερύνεια ήταν σημαντικό κοινωνικό και κοσμικό γεγονός για την πόλη με την κοσμοσυρροή στο λιμάνι, με επισκέπτες απ' όλα τα γύρω χωριά και πολλούς Τουρκοκύπριους. Ένα μεγάλο λαϊκό πανηγύρι με πολλά θαλάσσια αγωνίσματα από το οποίο δεν έλειπε κανένας Κερυνειώτης. Σε πιο παλιά εποχή οι καπετάνιοι της Κερύνειας γιόρταζαν τον Κατακλυσμό με αγώνες που διοργάνωναν με τα καράβια τους, ποιος θα φθάσει πρώτος να μπει στο λιμάνι και να είναι ο νικητής. Από τις αρχές του 20ού αιώνα άρχισαν να αναλαμβάνουν τη διοργάνωση των γιορτών τα διάφορα σωματεία, μέχρι τη δεκαετία του 1960 που τις ανέλαβε το Δημοαρχείο της Κερύνειας. Οι εκδηλώσεις περιλάμβαναν πολλά θαλασσινά αγωνίσματα, όπως ήταν το παραδοσιακό αγώνισμα του ολισθηρού ιστού, *το κατάρτιν*, όπως το έλεγαν οι παλιοί Κερυνειώτες, οι λεμβοδρομίες και οι αγώνες κολύμβησης, το κνήγι της πάπιας στο νερό, το μάζεμα σημαδεμένων μήλων. Το λαϊκό αυτό πανηγύρι άρχιζε από το Σάββατο των ψυχών, συνέχιζε την Κυριακή της Πεντηκοστής και κορυφωνόταν τη Δευτέρα του Αγίου Πνεύματος, τη Δευτέρα του Κατακλυσμού. Το βράδυ της Δευτέρας γινόταν μεγάλη εκδήλωση με διαγωνισμούς λαϊκών χορών, λαϊκών τραγουδιών και *τσιαπτισιμάτων*. Οι εκδηλώσεις αυτές τα πιο παλιά χρόνια διοργανώνονταν στην πλατεία κοντά στο λιμάνι, μεταξύ της προκυμιάς και του Τελωνείου, από τα μέσα της δεκαετίας του 1950 στο καινούργιο τότε στάδιο του *Πραξάνδρου* και μετά την ανακήρυξη της Κυπριακής Δημοκρατίας το 1960, για μερικά χρόνια, στην πλατεία του κάστρου της Κερύνειας και μετά πάλι στο γήπεδο.

Με πολλή κατάνυξη και πλήθος κόσμου να παρευρίσκεται γιορταζόταν και η γιορτή των Θεοφανείων, τα γνωστά Φώτα. Η πομπή, με την εικόνα της θείας βάπτισης να προπορεύεται, κατέβαινε από την εκκλησία του Αρχαγγέλου προς το λιμάνι, όπου ο Δεσπότης έριχνε τον σταυρό στη θάλασσα, για να αγιαστούν τα νερά.

Μεγάλο γεγονός για τους Κερυνειώτες, αφού το έθιμο προϋπέθετε και οικογενειακό γλέντι, ήταν και δυο μεγάλα θρησκευτικά πανηγύρια, της Παναγίας της Γλυκιώτισσας στις οκτώ του Σεπτέμβρη και της Παναγίας της Τριμιθιώτισσας κάτω από το χωριό Τριμίθι τη Δευτέρα της Λαμπρής.

Πολλές και πλούσιες είναι οι μνήμες που καταγράφονται για την ίδρυση και δραστηριότητα των διαφόρων συλλόγων, που ιδρύονταν κατά καιρούς στην Κερύνεια. Η πνευματικότητα που διέκρινε πάντοτε τους κατοίκους της Κερύνειας, τους

ώθησε από πολύ παλιά να δώσουν έμφαση στις εκδηλώσεις που εξύψωναν τους ίδιους και την πόλη τους. Ο σύλλογος 'Λαϊκόν Κέντρον', που ιδρύθηκε το 1910, είχε πλούσια δραστηριότητα συγκεντρώνοντας τους νέους της εποχής με τη διοργάνωση χορωδίας, μαντολινάτας, πνευματικών και αθλητικών εκδηλώσεων, ενώ είχε και θεατρικό όμιλο τον 'Αριστοφάνη'. Το 1919 ιδρύθηκε και ο 'Γυμναστικός Σύλλογος Πράξανδρος', με αθλητές δικούς του να κερδίζουν παγκύπριες νίκες, τόσο κατά την πρώτη περίοδο της δράσης του μέχρι το 1931, όσο και μετά το 1947 που αναδιοργανώθηκε και ανέδειξε νεότερους αθλητές, πρωταθλητές και παγκυπριονίκες, που οι ίδιοι καταθέτουν τις μνήμες τους για τις εποχές αυτές. Περιγραφές υπάρχουν και για την ίδρυση του Συλλόγου 'Ένωσις Νέων', Σ.Ε.Ν, που είχε μια δυνατή παρουσία το δεύτερο ήμισυ της δεκαετίας του '20 στην πολιτιστική ζωή της Κερύνειας με διαλέξεις, αθλητικές συναντήσεις κ.ά. Περισσότερες είναι οι μαρτυρίες γύρω από τα πνευματικά και αθλητικά σωματεία και τους συλλόγους που ιδρύονται αργότερα, και για τα οποία μιλούν οι ίδιοι οι άνθρωποι που συνέβαλαν στην ίδρυση και τις δραστηριότητές τους. Ο 'Σύλλογος Αποφοίτων Γυμνασίου Κυρηνείας', Σ.Α.Γ.Κ, από την ίδρυσή του το 1943 είχε μια δυνατή παρουσία στην πόλη με διαλέξεις, θεατρικές παραστάσεις, εθνικές γιορτές, έκδοση περιοδικού, ενώ για πολλά χρόνια είχε αναλάβει και τη διοργάνωση των γιορτών του Κατακλυσμού. Ο 'Αθλητικός Σύλλογος Κερύνειας' Α.Σ.Κ, που ιδρύθηκε μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, το 1945, έδρασε για λίγα χρόνια με ομάδα ποδοσφαίρου και διοργάνωση αθλητικών εκδηλώσεων. Η 'Ποδοσφαιρική Αθλητική Ένωση Κερύνειας' Π.Α.Ε.Κ, ιδρύθηκε το 1953 και μέχρι το 1974 πρόσφερε στην Κερύνεια πολλά πρωταθλήματα, ειδικά με τις ομάδες πετόσφαιρας και καλαθόσφαιρας. Όλες οι αθλητικές συναντήσεις γίνονταν στο 'Δημητριάδειο' στάδιο της πόλης, δωρεά του Δημάρχου Χαρίλαου Δημητριάδη το 1952. Εδώ φιλοξενούνταν και τα ανθεστήρια, οι γυμναστικές επιδείξεις κ. ά. Το 1966 ιδρύθηκε ο 'Λαογραφικός Όμιλος Κερύνειας', που στα τελευταία χρόνια, πριν την εισβολή, είχε πλούσια δράση με κυριότερη εκδήλωση την Παγκύπρια Έκθεση Ανθέων, που συγκέντρωνε επισκέπτες απ' όλη την Κύπρο. Ιδιαίτερα σημαντική είναι η εκδοτική παραγωγή του Λαογραφικού Ομίλου με βιβλία που αναφέρονται στην ιστορία και τον πολιτισμό της Κερύνειας.

Μέσα από τις αφηγήσεις καταγράφονται και τα ονόματα πολλών Κερυνειωτών, επώνυμων και μη, με τη δράση, τις ασχολίες και τα επαγγέλματά τους και δίδονται πολλά στοιχεία για παλιές οικογένειες της Κερύνειας.

Πολλές αναφορές γίνονται και για τις σχέσεις που είχαν οι Κερυνειώτες με τους Τούρκους και τους Άγγλους κατοίκους της Κερύνειας. Ιδιαίτερα οι κάτοικοι της Πάνω Κερύνειας, που συμβίωναν με Τούρκους γείτονές τους, συχνά αναφέρονται στο θέμα αυτό. Σύμφωνα με την απογραφή του 1960, ο πληθυσμός της πόλης ανερχόταν στους 3.498 κατοίκους, από τους οποίους 2.373 ήταν Έλληνες, 696 Τούρκοι, 429 Άγγλοι και άλλοι. Όλοι ζούσαν πολύ αρμονικά, χωρίς καθόλου διαφορές.

Ανεξίτηλες παραμένουν οι μνήμες που συνδέονται με τα σχολεία της πόλης, τους δασκάλους, τους καθηγητές, τους Γυμνασιάρχες που πέρασαν από την Κερύνεια.

Αναφέρονται οι διάφορες εκδηλώσεις πνευματικές, εθνικές, αθλητικές. Μερικοί από τους πιο παλιούς θυμούνται τα εγκαίνια το 1912 του επιβλητικού για την εποχή κτηρίου του δημοτικού σχολείου, που από το όνομα του δωρητή Δημοσθένη Σεβέρη ονομάζεται Σεβέρειον, αρχικά Αρρεναγωγείο. Θυμούνται στην αίθουσα του Σεβερείου να φιλοξενούνται για χρόνια οι παραστάσεις του θεατρικού ομίλου 'Αριστοφάνης' και να διοργανώνονται διαλέξεις και άλλες πνευματικές και καλλιτεχνικές εκδηλώσεις, ενώ αρχικά στην αυλή του διεξάγονταν και αθλητικοί αγώνες.

Ιδιαίτερα όμως σημαντικό ρόλο στην πνευματική και πολιτιστική ανάπτυξη της πόλης διαδραμάτιζε το Γυμνάσιο της Κερύνειας. Οι μνήμες είναι ιδιαίτερα πλούσιες γύρω από το Γυμνάσιο της Κερύνειας, την ιστορία και τη δράση του. Το 1918 λειτούργησε η Ανωτέρα Ελληνική Σχολή, αρχικά διτάξια, που εξελίχθηκε σταδιακά σε γυμνάσιο. Από το 1924-1925, με την προσθήκη της τρίτης τάξης, πήρε την ονομασία *Ημιγυμνάσιον Κυρηνείας*, όπως αναφερόταν και στην πρώτη επίσημη σφραγίδα του το 1925, σύμφωνα με τις μαρτυρίες. Με την προσθήκη στη συνέχεια τετάρτης και πέμπτης τάξης, το γυμνάσιο λειτουργούσε ως πεντάταξιο μέχρι το 1943. Κατόπιν πολλών ενεργειών της τότε Σχολικής Εφορίας, η οποία συνεργάστηκε στενά με Κυπρίους καθηγητές που εργάζονταν στο Κάιρο, το *Γυμνάσιον Κυρηνείας* αναγνωρίστηκε από την εξορίστη τότε στο Κάιρο Ελληνική Κυβέρνηση Τσουδερού σε εξατάξιο γυμνάσιο, ισότιμο με τα άλλα ελληνικά γυμνάσια. Το 1944 δόθηκε η επίσημη έγκριση για την αναγνώριση του γυμνασίου, που ευτύχησε να έχει στο προσωπικό του μερικούς από τους πιο σημαντικούς πνευματικούς ανθρώπους της Κύπρου και μέχρι το 1974 να ξεχωρίζει ως σημαντικό πνευματικό κέντρο όλης της επαρχίας, ένας πραγματικός πνευματικός φάρος ελληνικής παιδείας. Ιδιοκτήτο κτήριο το γυμνάσιο απέκτησε το 1953. Οι θεατρικές παραστάσεις, οι διαλέξεις, οι εθνικοί εορτασμοί που διοργανώνονταν αποτελούσαν σημαντικά γεγονότα για την πόλη. Στην Κερύνεια λειτουργούσε από το 1934 και η ιδιωτική σχολή της Νιόβης Δημητριάδου Φράγκου, με την ονομασία *Αγγλική Σχολή Κυρηνείας*, η οποία το 1962, όταν αναγνωρίστηκε ως δημόσια σχολή, μετονομάστηκε σε Δημόσια Επαγγελματική και Εμπορική Σχολή Κυρηνείας.

Πολλές αναφορές γίνονται για τη Μητρόπολη της Κερύνειας και ιδιαίτερα για τον Μητροπολίτη Μακάριο Μυριανθέα από τον Πρόδρομο, μετέπειτα Αρχιεπίσκοπο Μακάριο Β'. Η δυνατή του προσωπικότητα, η εθνική του δράση, τα φιλικά προς τον κόσμο αισθήματά του, το ενδιαφέρον του για τα σχολεία, η αγάπη και ο σεβασμός που έτρεφαν προς αυτόν οι Κερυνειώτες είναι αγαπητά θέματα σε πολλούς. Επί της εποχής του, το 1922, η έδρα της Μητρόπολης μεταφέρθηκε από τη Μύρτου σε νεοκτιστο μέγαρο στην Κερύνεια. Η Μητρόπολη της Κερύνειας πάντοτε διαδραμάτιζε σημαντικό ρόλο στην κοινωνική, πνευματική και προ πάντων την εθνική ζωή της πόλης, ιδιαίτερα από την εποχή του Μητροπολίτη Μακαρίου, ο οποίος υπήρξε μαχητικότερος εναντίον των Άγγλων κατακτητών και πολύ ένθερμος υποστηρικτής της Ενώσεως της Κύπρου με την Ελλάδα, όπως ακριβώς και ο διάδοχός του Μητροπολίτης Κυπριανός. Οι παρελάσεις στις εθνικές γιορτές, που διοργανώνονταν από όλα

τα σχολεία και τα σωματεία της πόλης, πάντοτε κατέληγαν στην πλατεία του Μητροπόλεως, όπου διοργανώνονταν εθνικές ομιλίες και εθνικοί χοροί.

Αυθεντικές μαρτυρίες πολύ παραστατικές για τα γεγονότα των Οκτωβριανών του 1931 από ανθρώπους που τα έζησαν κατατίθενται πολλές. Η πόλη τότε βίωσε έντονα τη λαϊκή εξέγερση εναντίον των Άγγλων κατακτητών με πρωτοστάτη τον Μητροπολίτη Μακάριο στην πορεία προς το Διοικητήριο, όπου ανυψώθηκε η ελληνική σημαία στη θέση της αγγλικής. Εκτός από τα σκληρά περιοριστικά μέτρα που επέβαλαν οι Άγγλοι αμέσως μετά, έγιναν αρκετές συλλήψεις και πολλοί φυλακίστηκαν, ενώ ο Μητροπολίτης εξορίστηκε. Γεγονός για την πόλη ήταν και το Ενωτικό Δημοψήφισμα του 1950, τις λεπτομέρειες του οποίου περιγράφουν άνθρωποι που εργάστηκαν για την επιτυχία του. Επίσης με αυθεντικές μαρτυρίες των ίδιων των αγωνιστών της ΕΟΚΑ περιγράφεται και ο απελευθερωτικός αγώνας του 1955-59 εναντίον των αποικιοκρατών και η δράση της οργάνωσης στην Κερύνεια.

Στην πληρέστερη σύνθεση της εικόνας της ζωής στην Κερύνεια συμβάλλουν και οι μαρτυρίες για τη σταδιακή τουριστική και κοινωνικοοικονομική της ανάπτυξη. Πολλές οι αναφορές για την ίδρυση και λειτουργία των πρώτων ξενοδοχείων της πόλης. Η ανεπανάληπτη φυσική ομορφιά του τοπίου στην περιοχή της Κερύνειας, η πλούσια ιστορία της, τα πολλά και μοναδικά αξιοθέατά της, η γραφικότητα του μικρού λιμανιού και τα στενά δρομάκια της παλιά πόλης με τα απομεινάρια των μεσαιωνικών πύργων του τείχους που την περιέβαλλε, η ήσυχη και ειρηνική ζωή που πρόσφερε η Κερύνεια με τον φιλόξενο κόσμο της, αποτελούσαν πόλους έλξης πολλών επισκεπτών.

Μετά την ανακήρυξη της Κυπριακής Δημοκρατίας το 1960, έγιναν σημαντικά έργα στο λιμάνι για να είναι ασφαλέστερο και να δέχεται περισσότερα σκάφη. Έκλεισε η είσοδος του στο βορρά με ένα μεγάλο λιμενοβραχίονα και δημιουργήθηκε νέα είσοδος στα ανατολικά. Και η Κερύνεια, παρά την αρχική απομόνωσή της από τα γεγονότα της Τουρκανταρσίας του 1963-64, που οι Τούρκοι απέκοψαν τον δρόμο προς τη Λευκωσία και κατέλαβαν τον Άγιο Ιλαρίωνα, μετά το 1965, στα χρόνια που ακολούθησαν, γνώρισε τη μεγαλύτερή της ανάπτυξη και αναδείχθηκε σε ένα από τα πιο σημαντικά τουριστικά κέντρα της Κύπρου με πολλά και σύγχρονα ξενοδοχεία. Η οικονομική άνθιση που σημειώθηκε συνέβαλε στην άνοδο του βιοτικού επιπέδου και την ευημερία της πόλης.

Χαρακτηριστικές είναι οι περιγραφές και συγκλονιστικά τα βιώματα που έζησαν οι Κερυνειώτες από τα γεγονότα του πραξικοπήματος και της τουρκικής εισβολής, που είχε ως αποτέλεσμα την κατοχή της Κερύνειας από τα τουρκικά στρατεύματα. Οι προσωπικές ιστορίες που έχουν κατατεθεί, στοιχεία που συνθέτουν το πιο πρόσφατο ιστορικό παρελθόν, αποκαλύπτουν όλο το μέγεθος του δράματος που έζησε ο τόπος το 1974.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΜΙΧΑΗΛ ΚΑΡΚΑΝΙΑΣ (1899 – 1991)*

Σύντομο βιογραφικό: Ο Γιάννης Μιχαήλ Καρκάνιας γεννήθηκε στην Κερύνεια το 1899. Πατέρας του ήταν ο Μιχαήλης Παρασκευά, ιδιοκτήτης άμαξας, λαντό, και μητέρα του η Ολυμπιάδα Χατζηγεωργίου. Ήταν από τους πρώτους αθλητές του Γυμναστικού Συλλόγου 'Πρόξανδρος', πρωταθλητής και παγκυπριονίκης στην κολύμβηση και τον μαραθώνιο στην ξηρά με πολλές νίκες. Εργάστηκε ως βοηθός μαραγκού, καρaboμαραγκού, ως οδηγός αυτοκινήτου και για πολλά χρόνια ως καφετζής. Παντρεύτηκε την Ευφροσύνη (Φροσού) Τελεβάντου και κατοικούσαν με την οικογένειά τους στη γειτονιά της Χρυσοπολίτισσας στην Κερύνεια. Μετά την τουρκική εισβολή, έμεινε εγκλωβισμένος για πέντε μήνες στο Μπέλλαπαίς και όταν απελευθερώθηκε, εγκαταστάθηκε στη Λευκωσία, όπου και απέθανε το 1991.

Αναμνήσεις από τη σχολική ηλικία

«Το σχολείο μου ήταν κοντά στην εκκλησία του Αρχαγγέλου, δίπλα στον Χιωτέλλη. Μόλις αθθυμούμαι. Πρώτα, πρώτα το σχολείο ήταν κοντά στην εκκλησία του Αρχαγγέλου, που ήταν ένα σπίτι που το μεταχειρίζονταν για σχολείο, που ήταν δασκάλες μέσα η κυρία Ελένη και η κυρία Ειρήνη. Ύστερα αλλάξαν το, τζει πάνω που ήταν η Νιόβη πρώτα, στον δρόμο της Λευκωσίας, απέναντι 'που του Καρατζιά, πίσω 'που τον ποταμόν. Ήταν ένα μεγάλο κτήριο τζει είδεν τζει περβόλιν μεγάλο μέσα τζει είδεν κάμαρες πολλές τζει εμείνισκεν τζει ο Γεώργιος Καραγιάννης που ήταν Διευθυντής, εμείνισκεν τζει μέσα. Ο αδελφός του, ο Λοΐζος, τότε ήταν δάσκαλος εις το Κάριμν. Εμείνισκεν τζει η οικογένειά του. Ο Γιώρκος ο Καραγιάννης 'εν ήταν παντρεμένος. Εμείνισκεν μαζίν του η μάνα του, η αδερφή του και ο αδελφός του. Είδεν τζει έναν αδελφόν Νεοπτόλεμον ο Γιώρκος ο Καραγιάννης τζει εκατοικούσαν τζει τζείνοι τζει μέσα στο σχολείον. Δίπλα 'που το σχολείον μες στο περβόλιν είδεν τζει δοξαμένην. Μιαν δοξαμένην βαθκιάν. Τζει εμεινίσκαμεν από το πρωίν τζει όσους δεν εξέραν μάθημαν δεν μας εσκόλαννεν ο Καραγιάννης το μεσομέριν. Τζει άφηνέν μας τζει τιμωρίαν μετά το μεσομέριν τζει εσκολάνναμεν την νύχταν. Έπρεπεν να μάθουμεν το μάθημάν μας. Τζει ήταν μεγάλο το σχολείον, τζει είδεν κάμαρες πολλές τζει είδεν παιδικιά που ήταν 'που την Πάνω Τζερούνεια, που ήταν κοντά το σπίτιν τους, τζει εφεύκασιν 'που το παράθυρον τζει επηαίνναν στο σπίτιν τους τζει εφέρασιν ψουμίν, ελιές τζει ετρώαμεν. Έπρεπεν να μείνουμεν νησιτιζοί. Εμείς εκαθούμασταν στην Κάτω Τζερούνεια. Τζει εσκόλαννέν μας την νύχταν που εσκολάνναν ούλλοι.

* Οι μαγνητοφωνημένες σε ηχοκασέτες προφορικές συνεντεύξεις του με μαρτυρίες για την Κερύνεια έχουν καταχωριστεί στο μητρώο του ΑΠΠ του ΚΕΕ ως εξής: Κ. Κεφ. 62, αφ. μητρ. 253, 17.12.1990, Κ. Κεφ. 64, αφ. μητρ. 255, 10.12.1992, Κ. Κεφ. 65, αφ. μητρ. 256, 10.12.90, Κ. Κεφ. 78Α, αφ. μητρ. 292, 17.12.90. Ερευν. Α. Ν.

Ἐν αἰσθουόμυι πόσα χροόνα εκάμαμεν σχολείον στο σπίτιν της Νιόβης τζι επήγαμεν κάτω σ' έναν σπίτιν του Κούμα, απέναντι ἔπου το κωμοδρομειόν του Σπύρου τζι είδεν τζαι μιαν βρύσην τζειαμαί. Τζαι μέσα ἔπου το σχολείον είδεν έναν μεγάλον περβόλιν, που είδεν ούλλον αθαϊές, δεντροά μεγάλα. Δασκάλοι μας τζει μέσα ήταν ο Γιώρκος ο Καραγιάννης τζι ο Ραγιάς, ο Γεώργιος Σταυροίδης. Ἦταν ποτζεί στην γειτονιάν μας το σπίτιν του Ραγιά. Το σπίτιν μας ήταν κοντά στο παντοπουλείον. Ἦταν η Δημοτική αγορά. Τζαι είδεν τζαι βρύσην τζειαμαί. Επηαίνναμεν την νύχταν να γεμίσομεν.

Μετά το σπίτιν του Κούμα, επήγαμεν στο Σεβέρειον. Πάλε ήταν ο Καραγιάννης τζι είδεν τζι άλλους δασκάλους. Ἦταν μεγάλον σχολείον, κάμαρες πολλές, πλατεία, δεντροά τζι εγίνονταν τζαι μερικοί αγώνες στο σχολείον τζείνον. Εγίνονταν αγώνες για τρέξιμον, για πήδημαν. Οι μαθητές τα εκάμναν. Ἦμουν μαθητής, όταν εγινήκαν τα εγκαίνια. Αἰσθουόμυι που εγινήκαν τα εγκαίνια τζι επήεν κόσμος πολλύς. Εγίνονταν τζαι αγώνες.

Ο αδερφός του Καραγιάννη, ο Λοῦζος, ήταν δάσκαλος στο Κάρμιν. Τζαι κάθε Μάιον, που παν στην εξοχήν τα σχολεία, έβαλλέν μας τους μαθητές όλους του σχολείου γραμμήν, από την Κερύνειαν να συναντηθούμεν εις τον Ἄγιον Γεώργιον, τρία μίλια περπατητοί, να συναντηθούμεν με τον αδερφόν του, που έφερνε τζι ο αδερφός του τους μαθητές του ἔπου το Κάρμιν κάτω στον δρόμον, εκει στον κύριον δρόμον. Ἦταν το κέντρον τζειαμαί, είδεν καφενεία, είδεν σπιδκια, τζι εσυναντιούμαστεν όλοι τζειαχαμαί τζι εκάμναμεν διάφορα παιχνίδια. Εβάλλαν μας να τρέξομεν, ν' απληδήσομεν, να παλιώσομεν. Το τελευταίον μου σχολείον ήταν τζείνον, το Σεβέρειον. Τότες στην Τζερούνειαν δεν είχεν γυμνάσιον».

Πνιγμός του Νεοπτόλεμου Καραγιάννη

«Εναν μεσομέριν, ο αδερφός του Καραγιάννη ο Νεοπτόλεμος ήταν μεγάλος, έτσι στην ηλικιάν μου που ήταν τότες, που εσκολάσαμεν μετά το μεσομέριν τζι επήγαμεν σπίτιν μας, έβκηκεν πά' στην δοξαμένην τζι επαιζεν. Τζαι βαθκιά η δοξαμένη, γεμάτη, ίδια με το σπίτιν μας βαθκιά, τετράγωνη. Είδεν περβόλιν μεγάλον, που το εφωτίζασιν, τζι επαιζεν το παιδίν μόνον του. Μέσα στο σχολείον ἔεν είδεν κανέναν, εσκολάσαν ούλλοι. Ο Καραγιάννης, η μάνα του, η αδερφή του ήταν εις τες κάμαρές τους. Το παιδίν έφνεν κρυφά τους αλώπως τζι έβκηκεν πά' στην δοξαμένην τζι επαιζεν με καραβούδκια, οπότε έχλιασεν τζι εππεσεν τζι ἔεν τον είδεν κανένας. Τζι επνήκεν. Τζι εγίνηκεν μεγάλη κηδεία αἰσθουόμυι τότες. Μετά παρελεύσην χρόνου, η αδερφή του, που ἔταν τζαι μεγάλη, επαντρεύτηκεν τον Αντωνήν τον ράφτην, τον αδελφόν της Αφροδίτης. Ἦταν ένας ἔπου τους καλούς τους ράφτες ο Αντωνής ο ράφτης εις την Τζερούνειαν. Η αδερφή του η Αφροδίτη είδεν φούρνον που εκάμνε ψωμιά».

Αποθήκες στο λιμάνι - Εξαγωγή χαρουπιών

«Τα κτήρια στο λιμάνιν ἔπου κάτω ήταν αποθήκες τζαι ἔπου πάνω ήταν σπι-

δκια. Είδεν αποθήκες του Σεβέρη, των χαρούπιών, είδεν αποθήκες της ξυλείας. Της ξυλείας ήταν τζει κάτω που εν' το καντούνιν τέλεια, που πάεις εις την τζιαμήν. Πιο δα ήταν άλλες αποθήκες, πάλε του Σεβέρη τζει έρχουνταν ως τζειαμαί που ήταν το γυμνάσιον πρώτα. 'Που κάτω 'που το γυμνάσιον ήταν αποθήκες των χαρούπιών. Αλλά τα χαρούπια εγείρναν τα 'που την 'που πάνω πάνταν, ποτζεί που εν' η τζιαμή. Αλλά 'που κάτω οι πόρτες ήταν κλειστές.

Όταν ήταν η εποχή να φορτώσουν τα χαρούπια, έρχουνταν 'που τον Καραβάν καμιάν εκατοστήν νομάτοι, χαμάληδες, να φορτώσουν τες μαούνες. Αλλά το πλοίον 'εν τζει έμπαινεν μέσα στο λιμάνιν, εμείνισκεν έξω 'που το λιμάνιν, ανοιχτά, τζει εφορτώννασιν μαούνες τζει επαίρναν τα χαρούπια πάνω στο πλοίον τζει εξιφορτώνναν τες μαούνες. Ήταν τέσσερεις μαούνες, επήαινεν η μια τζει έρχετον η άλλη. Τα τεράτδια είχαν τα σε σακκούλλες δημμένες. Τζαι μέχρι ποτζεί που ήταν το καφενείον του Βράχα ήταν αποθήκες. Κάτω 'που το σπίτιν της Ελέγκας του Καζινιέρη ήταν αποθήκες. Μόνον του Βράχα ήταν καφενείον, τα άλλα ήταν αποθήκες».

Περιοχή των Ξενοδοχείων Κατσελλή

«Τζειαμαί που έκαμεν το 'Dome Hotel' ο Κατσελλής ήταν σπηλιές, ήταν ερημίες. Πρώτα, πρώτα ο Κατσελλής έκαμεν το 'Sea View' τζαι μετά το 'Dome'. Τζιαμαί που ήταν το 'Sea View' ήταν η κατοικία του που επαντρεύτηκεν. Ήταν τέσσερεις κάμαρες κάτω τζαι τέσσερεις πάνω. Τζει έκτισεν το 'Sea View', τζείνον που εγίνηκεν σκολείον που εβάλλαν τους μαθητές. Μεσ στον πόλεμον εφέρασιν μαθητές 'που την Λευκωσίαν τζει εφέρον τους στην Τζερούνεια τζει εβάλλαν τους μεσ στο 'Sea View'. 'Που το 'English School' που τους εφέρασιν. Το 'Sea View' εκάμαν το για σκολείον.

'Που τζιαμαί στο 'Dome Hotel' τζαι να πάει μέχρι την Τσιακκιλερήν τζείνες ούλλες οι σπηλιές εγινήκασιν ξενοδοχείον. Πριν να κτιστεί το 'Dome Hotel' τζιαμαί, ήταν αποθήκη των σιταρκών. Εβάλλασιν την εσοδείαν που εφέρονασιν για φόρον. Το τζαιρόν που εθερίζασιν οι χωρικοί, τους φόρους εφέρον τους τζει εγεμώνναν τες αποθήκες σιτάριν τζαι κατόπιν επουλούσαν το στους ψουμάδες. Ήταν οι Εγγλέζοι τότε που εβάλλαν τους φόρους. Είδεν κορτζήδες με την βούλλαν, που άμαν ετέλειωνεν το αλώνιν, επήαινεν ο κορτζής τζει εβούλλωννέν τα με την βούλλαν τζαι δεν εμπορούσαν να κλέψουν οι ιδιοκτήτες. Άμαν εθέλασιν όμως, εδιούσαν τους κορφά τζει εξαναβουλλώνναν το. Τζει εγεμώνναν τες αποθήκες σιτάριν. Ύστερα εγόρασέν τα ο Κατσελλής ούλλα τζείνα μέχρι την Τσιακκιλερήν τζει έκαμεν το ξενοδοχείον».

Η Πέτρα του Αρκαγγέλου

«Η Πέτρα του Αρκατζέλου ήταν μεγάλη, ριζωμένη. Ήταν μια πέτρα στρογγυλή, περίπου όπως το μισόν σπίτιν. Ο βράχος της εκκλησίας ήταν απέναντι 'που την πέτραν τζείνην. Ο βράχος τζείνος είδεν μιαν σπηλιάν έτσι μεγάλην τζει ελέασιν οι πρωτινοί ότι η πέτρα τζείνη ετζύλισεν από την εκκλησίαν τζει επήεν τζει έππεσεν στον τόπον που ένι τωρά. Άκουσα τα από άλλους πιο μεγάλους».

Εκκλησία και γειτονιά της Παναγίας της Χρυσοπολίτισσας

«Η Χρυσοπολίτισσα ήταν μια μικρή εκκλησία, που επήαιναν κάθε μέρα ο κόσμος τζι επροσκυνούσεν. Επηάινναμεν τζι επροσκυνούσαμεν κάθε μέρα στην Παναγίαν. Τζαι δίπλα της Χρυσοπολίτισσας είδεν έναν ελιόμυλον, μες στην αυλήν της εκκλησίας. Ήταν της εκκλησιάς ο ελιόμυλος. Τζι ενοικιάζεν τον ο μακαρίτης ο πατέρας μου τον ελιόμυλον τζείνον. Μες στην αυλήν της Χρυσοπολίτισσας ήταν τζι η κατοικία του παπά, του παπά της Τζερούνειας. Εν' τζει μέσα πο' 'κατοικούσεν. Είδεν έναν παπα-Αντρέαν, έναν παπα-Φοινικαρίδην, κάθε λλίον αλλάσσουνταν. Απέναντι 'που την Χρυσοπολίτισσαν ήταν της μαντζίπισσας της Λαμπιάδας, δίπλα 'που της Λαμπιάδας, 'που τον 'που πάνω δρόμον, ήταν το δικόν μας το σπίτιν. Ήταν μικρόν σπίτιν. Εμεινίσκαμεν τζειαμαί. Δίπλα μας ήταν η Θεοδώρα, που ο άντρας της εδούλευκεν κυβερνητικός υπάλληλος εις το δικαστήριο, που ήταν αυτός που εδιάτασεν ο δικαστής τζι εφώναζεν του τάδε, του τάδε, τζι η ίδια εδούλευκεν καθαρίστρια εις το γυμνάσιον. Είχεν τρεις κόρες, την Δεσπούλλαν, την Νίναν τζαι την Μηλίτσαν. Αντίκρυ, ήταν η μάνα της Αγνής, η Αθηνά του Οικονόμου. Που πάεις προς την Τρουπητήν, πρώτα ήταν της Λαμπιάδας, ύστερα ήταν της θκειας μου της Φωτίνας τζαι ύστερα της Ρεβεκκούς. Της Ρεβεκκούς το σπίτιν της ήταν το έναν πρόσωπον προς τον δρόμον τζαι το άλλον προς την θάλασσαν. Πιο κάτω ήταν το σπίτιν του Γιώρκου του Βασιλείου, στον άλλον δρόμον».

Διάφορα επαγγέλματα

«Δεκατεσσάρων χρονών έβκαλέν με από το σχολείον τζι έβαλέν με σ' έναν πελεκάνον. Επήα δουλειάν στου Συμιού, του πατέρα του Μιλή τζαι του Κωσταρή, που ήταν πελεκάνος. Εν τζι είδεν μαχαζίν. Άμαν είδεν δουλειάν, εφώναζαν του. Έκαμα τρία χρόνια κοντά εις τον Συμιόν. Ο πατέρας του είδεν φούρνον. Εκουβάλλον τζαι τα ψουμιά του πατέρα του, που είδεν φούρνον, εις τους πελάτες του. Κάθε μέρα, είδεν να φορτωθώ την κοφίναν με τα ψουμιά, να πάω στο νοσοκομείον, είκοσι οκκάδες ψουμιά, να τα πάρω από την Κερούνεια στο νοσοκομείον της. Τζειαμαί στην Χρυσοπολίτισσαν ήταν ο φούρνος. Να τα φορτωθώ τα ψουμιά, εγύριζα την Τζερούνειαν την Πάνω, την Κάτω Τζερούνειαν, ας εν' τζι έναν ψουμίν να το πάρω σε πελάτην. Οπότε είδα ότι 'εν εμπορούσα να ζήσω όπως πρέπει.

Έφρα 'που τον Συμιόν, επήα σ' έναν άλλον μάστρον, επιπλοποιόν, στον Θρασήν. Το σπίτιν του ήταν κοντά στην Κορίναν. Είδεν πολλά παιδικιά, ήταν μεγάλη οικογένεια. Ήταν αδελφός του Αντωνή του ράφτη. Ήταν ένας καλός επιπλοποιός.

Άνοιξεν μιαν δουλειάν ο Σεβέρης εις την Κερούνειαν τζι εχρειάστηκεν αθθρώπους. Εθέλησεν να κάμει μιαν επιχείρηση εις την Κερούνειαν, να κάμει πλοία, τζι έφερεν μαστόρους 'που την Λεμεσόν, πρωτομαστόρους, να κάμουν πλοία, ιστιοφόρα δηλαδή. Έφερεν μαστόρους τζι έφερεν τζι έναν δκνο ειδικούς ο μάστρος μαζίν του τζαι τους άλλους ούλλους έβαλέν μας εμάς. Εγόρασεν τζι έναν πλοίον εις το Βαρώσιν, έναν που το έριξεν η τρικυμιά έξω, έναν αράπικον καράβιν μεγάλον. Έριξεν το η τρικυμιά έξω τζι έσπασέν το, τζι έστειλεν από την Κερούνειαν δεκατέσσερεις

ανθρώπους, ήμουν τζι εγώ μέσα, τζι έστειλεν τζαι επιστάτην, να το χαλάσουμεν το καράβιν τζι έστελλεν τα εξαρτήματα από το Βαρώσιν εις την Τζερούνειαν με πλοίον, άλλον ιστιοφόρον. Στα δυτικά της Κερούνειας, που ένι το ξενοδοχείον Κατσελλή, μες στην ποταμωσιάν, τζειαμαί στην Τδιακκιλερην, εσάσασιν τζαι τόπον τζι άμαν εκάμαν το καράβιν, εκάμασιν τζαι μιαν σκάλαν τζι ετζυλίσαν το καράβιν τζαι ήτουν μεγάλον καράβιν, διακκόδιους πενήντα τόνους. Το έναν ονόμασέν το ‘Απόστολος Αντρέας’, εκάμαμεν έναν χρόνον να τελειώσει, το δεύτερον ‘Ρήγαινα’, έναν χρόνον τζαι τούτον να τελειώσει, το τρίτον εκάμεν το πιο πάνω, ποδά που ήταν το σφαγείον. Το σφαγείον ήταν τζειαμαί κοντά που εκάμεν το ξενοδοχείον ο Κατσελλής. Τζείνα ούλλα ήταν σπηλιές, ερημίες, να πάεις τζει κάτω νύχταν εφοάσουν. Εκάμαμεν τότε τρία καράβια του Σεβέρη, ετελειώσαν τζι αρχίνεψεν το τέταρτον. Έκαμεν έναν του Βράχα, τέσσερα, εκάμεν έναν του Χρυσόστομου, ενός έμπορα, τζαι όταν το έριξεν εις την θάλασσαν τζι επήραμέν το εις το λιμάνιν το καράβιν, εκάμεν μιαν τρικυμίαν, πριν να βκει έξω το καράβιν, εκάμεν μιαν τρικυμίαν τζι έσπασέν το. Ήταν ωραίον καράβιν. Τα καράβια τούτα εγίνονταν από το 1917 μέχρι το 1921. Στο 1921 έκλεισεν. Εγώ εδούλεψα εις την δουλειάν τζείνην από την αρχήν, μέχρι το τέλος. Από την αρχήν που εδούλευκα, επληρώνναν με δύο σελίνια τζι εδούλεψα τέσσερα χρόνια τζαι ως το τέλος εκάμεν με τέσσερα σελίνια».

Μεταφορά ξύλων για ναυπήγηση καραβιών

«Τα ξύλα με τα οποία εκάμαμεν τα καράβια ήταν πεύκοι, που τους εφέροναν με αμάξια. Οι Τούρτζοι είχαν αμάξια τζι επηαίννασιν στον Άγιον Ιλαρίωναν ’που κάτω ’που τον Άγιον Ιλαρίωναν. Επαίρναν μας τζει πάνω. Ο Σεβέρης επήρεν άδειαν από την Κυβέρνησην τζι εδώσαν του άδειαν, διότι ήταν για καλόν της Κυβέρνησης, τζι επέτρεψέν του τζι έκοψεν ξυλείαν από τα δάση. Εφέροναν την ξυλείαν ’που τζειαμαί στην Φοινητζιάν κάτω. Έν είδεν δρόμον όμως. Τζι επήραν μας τζι εδδίζαμεν τους πεύκους. Ένας πεύκος ήταν πιο μακρός, ’που δα κάτω ως την άλλην πάνταν, πιο χοντρός. Είδεν πεύκον, που μόλις τον αγκάλιαζαν δυκο νομάτοι. Τζι εδδίζαμέν τον ’που την μέσην, είχαμεν εργαλεία ‘καταρράχτες’, ’εν τζι είδεν τότε μηχανάδες. Ο ‘καταρράχτης’ ήταν σαν σβανάς τζι εστέκετον ένας ’που πάνω τζι ένας ’που κάτω, εβάλλαμέν τον σ’ έναν τόπον έτσι ψηλά, ο ένας εστέκετον ’που πάνω τζι ο άλλος ’που κάτω τζι ετραβούσαμεν, εδδίζαμέν τον ’που την μέσην, για να αλαφρύνει, τζι εβάλλαμέν τον πάνω στα βούδκια, όπως τα βούδκια που κάμνουσιν ζευκάριν, τζι εφέροναν τα εις τον κύριον δρόμον τζι ήταν τ’ αμάξια τζειαμαί τζι εφορτώνναν τα τζι εφέροναν τα κάτω εις την θάλασσαν, τζειαμαί που εγίνονταν τα καράβια. Τον κορμόν εκόβκαν τον οι Τούρτζοι με μπαλτάδες, διότι είδεν πολλούς Τούρκους. Τζι εκόβκαν τον τζαι ’που το ρίζωμαν του βουνού πάνω με ξύλα εκουντούσαν τον τζι εκατεβάζαν τον κάτω στο επίπεδον, σε ίσιον τόπον. Εσάζαμεν έναν τόπον τζαι με τον ‘καταρράχτην’ μοιροάζαμεν τον πεύκον για ν’ αλαφρύνει τζι εβάλλαν τον πάνω στα βούδκια που κάμνουσιν ζευκάριν τζι εφέροναν τον εις το κύριον δρόμον τζι εφορτώνναν τον πάνω στ’ αμάξια. Κάτω είχαν εργαλεία οι μαστόροι, σβανάδες, τζι εκόβκαν τα ξύλα. Ήταν καλοί μαστόροι οι Λεμεδιανοί».

Πρωταθλητής, παγκυπριονίκης

«Που έφρα 'που τον πελεκάνον τζι εδούλευκα εις τα καράβια, ήμουν δεκαεφτά χρονών. Είχα πολλύν μεράκκιν εις τον αθλητισμόν. Οι μαστόροι μας ήταν παγκύπριοι αθλητές, οι μαστόροι που εκάμναν τα καράβια. Οι δύο ήταν αδέλφια, Αλέξανδρος [Φυτός] τζαι Κώστας [Φυτός], είχαν τζαι μιαν αδελφήν, Τριάδα τ' όνομάν της. Εφέραν τζαι την οικογένειάν τους, εκάμασιν τριάμισι χρόνια. Εγώ είχα μέγáλον μεράκκιν στον αθλητισμόν. Την Κυριακήν, που 'εν είχαμεν δουλειάν, εσηκώνουμουν 'που το πρωίν, πριν να ξημερώσει, τζι επήαιννα εις το Σεβέρειον πάνω τζι έτρεχα εις τον γυρόν. Ο Μακάριος ο Δεσπότης έβκαιννε πάνω, πριν να πάει στην εκκλησίαν. Ο Χατζηλαμπής ήταν κοντά του μάειρας τζι έστελλεν τον Χατζηλαμπήν να δει ποιος είναι τζείνος που τρέχει μέσα στον γύρον του σχολείου. Τζι έρκετον ο Χατζηλαμπής κοντά μου τζι επήαιννε τζι ελάλεν του. Από το 1917 είχα πολλύν μεράκκιν. Το παραπάνω μου μεράκκιν όμως που είχα ήταν στην θάλασσαν, στο κολύμπιν. Είχα πολλά μετάλλια, εδιούσαν μου τα πο' 'τελειώνναν οι αγώνες, ήμουν πολυνίκης. Όλα πρωτεία 'που τους αγώνες, κολυμβητικούς αγώνες. Κάθε Κατακλυσμού εγίνουνταν εις το λιμάνιν αγώνες τζι έπαιρνα μέρος. Τους αγώνες οργάνωννέν τους η Επιτροπεία του 'Πραξάνδρου', ήταν ο Δήμαρχος, ήταν δικηγόροι, ήταν ο Σάββας ο Χρίστης. Σε αγώνες δρόμου έπαιρνα μέρος, όταν εμεγάλωσα παραπάνω. Όταν εγίνουνταν αγώνες στην ξηράν, έπαιρνα μέρος εις τον μαραθώνιον, εις τα 1500 μέτρα, δρόμον αντοχής. Έπαιρνα πρωτεία. Ο μαραθώνιος εξεκινούσεν από το Γυμνάσιον της Λαπήθου μέχρι την Κερύνειαν, σαράντα οχτώ λεπτά. Το τέρμα ήταν στο Σεβέρειον, δεν είχε οίκημα ο σύλλογός μας. Ήταν δύο μέρες πο' 'γίνουνταν οι αγώνες, Σάββατον και Κυριακήν. Εδιούσαν μας τα μετάλλια, ο Δεσπότης ο ίδιος εδιάν μας τα μετάλλια. Τρεις φορές έτρεξα από την Λάπηθο στην Κερύνειαν. Που έτρεξα μαραθώνιον ήμουν 20, 21, 22. Ήμουν είκοσι χρονών, εδούλευκα στα καράβια του Σεβέρη τότες τζι επήγα έτσι για δοκιμήν να δω, αφού έδει αυτοκίνητον τζι άμα κουραστώ, λέω, μπαίννω μες στο αυτοκίνητον. Επήα, επαρατήρησέν με ο γιατρός ο Σπύρος, αθθυμούμαι, τζαι λέει μου «Θα μπορήσεις;» «Άμαν κουραστώ», λέω του, «μπαίννω μες στο αυτοκίνητον». Κατ' αρχήν επερνούσαν μας καμιάν τρακοδιάν μέτρα οι Καραβκιώτες, ύστερα, άμαν είδα ότι εξωμακρούζαν, είδεν ακόμα έναν 'που την Τζερύνειαν, έναν εργάτην, λέω του «Εφ' όσον εξωμακρούσαν τζείνοι, να τρέξουμεν να τους ιφτάσουμεν τζι αν κουραστούμεν, μπαίννουμεν μες στ' αυτοκίνητον». Έτσι ήταν. Ετρέξαμεν τον δρόμον, επροχώρησα πρώτος εγώ, ξωπίσω μου ο άλλος, τα αυτοκίνητα εκόψασιν πίσω. Είδεν τζαι δκυο γιατρούς, στο έναν αυτοκίνητον ήταν ο γιατρός ο Σπύρος τζαι στο άλλον ήταν ο γιατρός ο Πηγασίου. Επροχώρησα ομπρός, 'που το Πέντε Μίλιν τζαι τζει επροχώρησα ομπρός πιον. Έφτασα τους άλλους τζι επροχώρησα. Έτρεξα καλόν δρόμον, τζι εδίκλουν πίσω μου τζι 'εν τους εθώρουν πιον. Ύστερα αρχίνησά το σιγά, σιγά, είδα ότι 'εν τους εθώρουν. Τα αυτοκίνητα εφτάσαν με έναν μίλιν έξω 'που την Τζερύνειαν. Εσταμάτησέν με ο γιατρός ο Πηγασίου τζειαμαί στον Σακκά. Τζειαμαί στον δρόμον που πάεις στην Γλυτζιώτισσαν. Λέει μου «Πώς πάεις, Γιάννη, εκουράστης;» Λαλώ του «Οι». Εσταμάτησέν με, εκοίταξέν με «Είσαι εντάξει;», λέει μου. Ήρτσιν τζι οι Τζερυνειώτες

με τα ποδήλατα εις προϋπάντησιν τζειαμαί στου Σακκά. Επροχώρησα ομπρός. Έπιασα τον κεντρικόν δρόμον τζι έστρωσα προς το Σεβέρειον 'που τζειαμαί στου Καρπή. Είδεν πάρα πολλύν κόσμον. Ήταν δύο μέρες οι αγώνες, ήταν Σάββατον τζαι Κυριακήν. Εκέρδισα τρία αγωνίσματα, τα δΐλια πεντακόδια μέτρα, το ακόντιον τζαι τον μαραθώνιον τζι εφκάλαν με τζαι πολυνίκην. Το έπαθλον για τον μαραθώνιον ήταν ασημένον κύπελλον με τον δικέφαλον αετόν πόξω τζαι την χρονολογίαν μαζίν γραμμένην. Δεύτερος εις τον μαραθώνιον ήρτεν ο άλλος ο Κερυνειώτης, ένας εργάτης, Νικόλας Σιακαλλής. Την δεύτερη χρονιάν που έτρεξα στον μαραθώνιον, πάλε ήρτα πρώτος. Την δεύτερη χρονιάν ελάβαμεν μέρος τρεις αθλητές, την πρώτην πέντε. Το σύστημαν που είχα ήταν: έτρεχα πρώτα, επροχώρουν καλά, επέρουν τους πρώτους καμιάν δικακοσιαριά, τρακοσιαριά μέτρα τζι ύστερα έπιαννά το σιγά, σιγά. Όταν το έπιαννα πιο σιγά, εκανόνιζα το βήμαν μου, εξεκουράζουμουν. Άμαν έβλεπα ότι εξεκουράζουμουν, εδυνάμωννα πάλε το βήμαν μου. Τζαι την δεύτερη χρονιάν ήμουν πολυνίκης, κάθε χρόνον, τζαι το 1923.

Το 1923 εστείλαν με στην Λεμεσό. Όταν είδασιν ότι εις την θάλασσαν δεν εμπορούσεν κανένας να με πιάσει, αναγκαστήκασιν, ο σύλλογος ο 'Πράξανδρος', να με στείλουν εις τους παγκυπρίους. Ήμουν 23 χρονών. Το 1923 έγιναν εις την Λεμεσό, το 1924 εις την Σκάλαν. Αλλά 'εν είχαμε σύλλογον να κρατεί έναν αθλητήν, να τον γυμνάζει, να σου διά τρεις, τέσσερες ημέρες ανάπαυσην τζαι να πηαίνεις να προπονηθείς τζαι να ησυχάζεις. Σαν σήμερα εδούλευκα, σαν αύριον εγίνουσαν οι αγώνες, να με πιάσουν 'που την δουλειάν, να με πάρουν μετά το μεσομέριν να κολυμπήσω τα 800 μέτρα εις την θάλασσαν, να τρέξω τα 1500, τον μαραθώνιον εις την Ξηράν. Διότι στην θάλασσαν εγίνουσαν μόνον του Κατακλυσμού, διότι τζείνοι είναι θαλασσινοί αγώνες του Κατακλυσμού. Στην Ξηράν εγίνουσαν στο γήπεδον κοντά στην Λαμπράν. 25 Μαρτίου εδιοργανώννασιν αγώνες δύο μέρες, επαρχιακούς, οι παγκυπρίους, διότι δεν είχαμεν οίκημαν εμείς ούτε γήπεδον. Ήταν ο γυρός του σκολείου, πόσον μεγάλος;

Το 1923 εστείλαν με εις τους παγκυπρίους εις την Λεμεσό. Πρώτην φοράν επήαινα στην Λεμεσό. Δεν επήεν η Επιτροπεία μαζί μου, διότι εφοηθήκασιν, λέει σου «Πρώτην φοράν στέλλουμην τον Γιάννην στην Λεμεσό, εν' δυνατόν να κερδίσει;» Στην Λεμεσό ήμουν ο μικρότερός τους. Εθώρες κάτι θηρία, Λεμεσιανούς, Παφίτες, Βαρωσιώτες, Σκαλιώτες τζαι κόσμος χιλιάδες τζείνη η παραλία όλη. Ευρέθηκεν ένας τηλεγραφετής στην Κερύνειαν, Μετζικώφ ελέγετον, τζαι είπεν «Εννά πάρω άδειαν, να πάω εις την Λεμεσό στους αγώνες τζι αν θέλετε παίρνω τον Γιάννην τζαι δηλώννω τον εις τους αγώνες». Εδεχτήκασιν τζι επήραν με τζι εκάμαν τα έξοδα τζείνοι. Επήρεν με ο άνθρωπος μαζί του, επήρεν με σ' έναν ξενοδοχείον, επαιρην με στο εστιατόριον, ετρώαμεν τζαι τα έξοδα επλήρωννέν τα η Επιτροπεία. Οι αγώνες εγίνουσαν, ας υποθέσουμην την εφτομάδα της Λαμπράς, από την Δευτέραν μέχρι την Κυριακήν του Θωμά εγίνουσαν παγκύπριοι αγώνες. Μιαν εφτομάδα. Επήαμεν τρεις ημέρες πριν να τελειώσουν οι αγώνες, εδήλωσέν με ο Μετζικώφ στους αγώνες. Μέχρι το μεσομέριν εγίνουσαν οι αγώνες στην θάλασσαν τζαι μετά το με-

σομέριν εγίνονταν οι αγώνες της ξηράς. Της θάλασσας οι αγώνες εγίνονταν πριν το μεσομέριν, η ώρα έντεκα. Της θάλασσας εν' δύσκολοι οι αγώνες, διότι άλλον να 'ρκεται το τζύμμα να σου χτυπά κατατζέφαλα, 800 μέτρα εν' λλίον; Εβάλαν μας όλους, επήραν μας εις το παλιόν το τελωνείον, είδεν σκαλούδαν έτσι χαμηλήν, εβάλαν μας όλους σειράν. Ο διαιτητής πίσω μας με το πιστόλιν έτοιμος. Είδεν τέρμαν μιαν κολόκαν. Να πάει ο πρώτος να πιάσει την κολόκαν. Μόλις ακούστηκεν το πιστόλιν, εππέσαμεν όλοι στην θάλασσαν. Είδεν τζαι βάρκες με γιατρούς. Ο μάστρος, που ήταν εις την Τζερούνειαν τζι έκαμνεν τα καράβια, ήταν μες στην βάρκαν τζι εσυνόδευέν με. Όταν είδεν ο μάστρος ότι επροχώρησα ομπρός, εφώναζεν «Γιάννη, μη βιάζεσαι τζι εν' πολλά πίσω οι άλλοι». Τζι έπιαννά το πιο σιγά εγώ. Ως το τέλος, ο δεύτερός του, ο καλύτερος κολυμβητής της Λεμεσού, έμεινεν εκατόν πενήντα μέτρα πίσω μου. Έτσι επήα πρώτος εγώ. Επήα μόνον για τα οχτακόδια μέτρα στην θάλασσαν. Την άλλην ημέραν που ήταν να δώσουν τα μετάλλια ήρτεν αυτοκίνητον με δικηγόρους 'που την Τζερούνειαν. Εδώσαν μου έναν μετάλλιον.

Την άλλην χρονιάν, το 1924, ήταν να γινούν οι παγκύπριοι αγώνες στην Σκάλαν. Επήα στην Λάρνακαν. Εστειλάν ακόμα έναν, για την θάλασσαν δηλαδή. Τον έναν εβάλαν τον για τα εκατόν μέτρα την μιαν ημέραν, ήταν 'που τους Κκελέδηδες, Κυριάκος, τζι εμέναν εβάλαν με την τελευταίαν ημέραν για τα οχτακόδια. Την άλλην ημέραν ήρτασιν πολλοί Τζερυνειώτες, τζαι δικηγόροι τζι ο Δήμαρχος ήρτασιν εις την Σκάλαν. Ένας Αντρέας Κουλέρμος, που ήταν στοιβαδόρος εις τα πλοία που φορτώνουν τα πλοία χαρούπια τζι έρχουνταν τζαι στην Τζερούνειαν, τζι έξερά τον, είδεν τον Δήμαρχον τζαι λέει του «Μα έφερες το τζείνον το κοπελλούδιν, για τα οχτακόδια μέτρα; Για όνομαν του θεού, έχουμεν θηρία εις τα οχτακόδια μέτρα εις την θάλασσαν τζι έφερες το τζείνον το κοπελλούδιν να το πνίξουν;», λέει του. Εβάλαν μας πάνω σε έναν πλοίον ανοιχτά στο πέλαγος, από την μιαν πάνταν να πάμεν εις την άλλην. Κόσμος, να ρίξεις άμμον, 'εν εφαιίνετον. Έγινεν το σύνθημαν τζι επαιξεν το πιστόλιν τζι εππέσαμεν εις την θάλασσαν τζι αρκέψαμεν τον δρόμον. Τζι ακούαμεν που μας εφώναζαν 'που τες βάρκες «Προσέχετε, να μεν ιντζίσει ο ένας τον άλλον, προσέχετε, έντζισεν ο ένας τον άλλον, θα σας αποκλείσουν». Ακούω έναν τζαι φωνάζει μου «Γιάννη, μεν βιάζεσαι τζι ο αντίπαλός σου έμεινεν». Δικλώ πίσω μου, 'εν θωρώ κανέναν. Επήρα αέραν, επιασά το πιο σιγά, να πάμεν στην αποβάθραν την μεγάλην ακόμα. Ακόμα τον μισόν δρόμον εκάμαμεν. Επιασα το σιγά, οι άλλοι εκόψαν πολλά πίσω. Επήα κοντά στο τέρμαν, είδεν σκαλούδαν χαμηλήν, εποταβρίστηκεν ένας, αθθυμούμαι, τζι επιάσαν με 'που τα όερα δκυο νομάτοι τζι εβγάλαν με πάνω τζι εστήσαν με πά' στην σκάλαν. Ο ένας εφίλησέν με, εσφοντζίσαν με τους πτόρους, είχαν τζαι την άμαξαν έτοιμην. Εδιάταξεν ο Δήμαρχός μας τζι ήρτεν άμαξα πάνω στην αποβάθραν, εβάλαν με μέσα τζι επήραν με στο ξενοδοχείον. Δήμαρχος ήταν ο Χαρίλαος ο Δημητριάδης. Που εδώκαν τα μετάλλια, εδώκαν μου μετάλλιον».